

**Sovet davlatining majburiy ko'chirish siyosati g'arb tarixshunosligi
manbalarida yoritilishi**

Namangan viloyati tarixi va madaniyat davlat muzeyi ilmiy hodimi

Xusainova.M

Reja

- 1. Sovet davlatining departatsiya siyosati.*
- 2. SSSDagi maxsus posyolkalar tizimi tarixi*
- 3. Qozog'iston va O'rta Osiyodagi departatsiya.*

Sovet davlatining deportatsiya siyosati tarixini o'rganish tarixshunoslik fanining bugungi kundagi dolzarb vazifalaridan biri sanaladi. Deportatsion siyosat masalasi bo'yicha ilk tarixshunoslik tadqiqotlari g'arb davlatlarida yuzaga kelgan. 1956-yilda Amerika Qo'shma Shtatlarida Lui de Ionganing "Ikkinchi jahon urushidagi nemis beshinchi kolonnasi" nomli monografiyasi¹e'lon qilinadi. Bu monografiyada muallif Volgabo'yi nemislarining deportatsiya qilinish sabablarini tahlil qilishga harakat qilgan, lekin zaruriy manbalar ozligi bois, bu muammoni to'la yorita olmagan.

Tahlil qilinayotgan mazkur muammo tarixshunosligi xususida so'z yuritar ekanmiz, qayd etib o'tish zarurki, ushbu masala xorij tadqiqotchilari e'tiborini ham tortgan va bu masalaga doir ayrim tadqiqot ishlari yaratilgan. SSSRdagi maxsus posyolkalar tizimi tarixi bir necha o'n yillar davomida sovet tarixchilari uchun taqiqlangan mavzu bo'lib kelgani yuqorida aytib o'tildi. Shu bois, ushbu muammoga doir dastlabki tadqiqot ishi xorijda, 1960-yilda - "jazolangan xalqlar"ni reabilitatsiya qilish jarayoni boshlanganidan uch yil o'tgach, yuzaga keldi. Bu AQSHda nashr qilingan Robert Konkvestning "Sovetlarning xalqlar deportatsiyasi" kitobi edi. Muallif o'z kitobida aniq faktik dalillarga asoslanmasada, mazkur muammo bo'yicha - "jazolangan xalqlar"ning deportatsiya qilinishi, uning xronologiyasi va statistikasi haqida birinchi bor real

---

¹ Ионг Л. Немецкая пятая колонна во второй мировой войне. – Москва: ИИЛ, 1958.

ma'lumotlarni keltirgan. Mazkur ma'lumotlar ichida surgun qilingan "quloqlar"ning maxsus posyolkalardagi hayot tarziga doir lavhalar ham o'ringan. Eng muhimi, muallif SSSRdagi urush yillarida amalga oshirilgan etnik deportatsiyalarni podsho Rossiyasi davridagi kolonial siyosatning uzviy davomi sifatida talqin qilgan. Bunday talqinga muallif o'ta tor darajadagi manbalarga - sovet davlatida nashr etilgan rasmiy nashrlarga (jumladan, ma'muriy xaritalar va ensiklopedik nashrlarga hamda 1926, 1939 va 1959-yillardagi aholi ro'yxatlariga), avstriyalik harbiy asirlar ko'rsatmalariga, Qozog'istondagi repatriatsiya qilinganlar ko'rsatmalariga (ular bu yerda chechenlar bilan birga bo'lgan edilar) asoslangan holda ish ko'rgan. Robert Konkvest o'z xulosalarini dalillash uchun o'z kitobida 1958-yilda Elbrusga ekspeditsiya qilgan ingliz alpinistlari hisobotlaridan (bu davrda bolqarlar turli surgun hududlaridan Elbrus ortiga qayta boshlagan edilar) ham keng foydalangan. Ayni paytda muallif o'sha davrdagi sovet davlatining birinchi rahbari N.S. Xrushchovning KPSS XX syezdida qilgan maxfiy dokladidan ko'plab ko'chirmalarni ham o'z kitobida keltirib o'tgan.

Foydalanilgan manbalarning bunday uzuk-yuluqligiga qaramay, R.Konkvest SSSRdagi xalqlar deportatsiyasi xronologiyasi va deportatsiya masalalariga bog'liq birmuncha haqiqatga yaqin ma'lumotlarni birinchi bo'lib tarixshunoslikka olib kirishga muvaffaq bo'lgan. U birinchi bo'lib SSSRdagi xalqlar deportatsiya qilingan hududlarning xaritasini ham keltirishga muvaffaq bo'lgan².

1972-yilda Martin Gilbertning "Rus tarixi Atlasi"ning birinchi nashri e'lon qilindi va bunda SSSRdagi etnik deportatsiyalarning asosiy yo'nalishlari ko'rsatilgan xaritalar ham kiritildi. Bu xaritalar sovet davlatidagi 1941 – 1945-yillardagi deportatsiyalarnigina qamrab olgan edi, xolos.

Dehqon xo'jaliklarining quloq qilinishi va etnik deportatsiyalar haqida A.Soljenitsin "Архипелаг ГУЛАГ"³ asarining "Bizning kollonizatsiya tarixi"

---

² Поболь Н.Л., Полян П.М. Сталинские депортации. 1928-1953. – М.: МФД: Материк, 2005. – С. 14-15.

³ Солженицин А.И. Архипелаг Гулаг: опыт художественного исследования. В 3-х томах 7 частях. – Париж: YMCA-Press, 1973-1975.

bobida yoritib o‘tilgan⁴. Stalin davri deportatsiyalari va maxsus posyolkalardagi surgun qilingan kontingentlar taqdiri g‘arb olamiga Parijda nashr qilingan ushbu uch tomlik asar orqali keng ma‘lum bo‘lgan edi. A.Soljenitsin tomonidan tasvirlangan manzaralar aniq manbalarga asoslanmaganligi sababli unda maxsus ko‘chirilganlar miqdori keskin ko‘paytirib yuborilgan. “Arxipelag ГУЛАГ” memuar-publitsistik harakterdagi asar bo‘lganligi uchun ham, unda qatag‘on qilingan shaxslar miqdori xususida aniq raqamlar o‘rin olmagan. Bu mashxur asar dunyoning ko‘plab adabiy tillariga ommaviy ravishda tarjima qilingan va u dunyoning ko‘pgina mamlakatlari xalqlari bu asar orqali stalincha qatag‘on siyosati haqida ma‘lum tasavvurga ega bo‘lgandi.

Ko‘rib o‘tilayotgan yillarda xorijiy davlatlarda chop etilgan deportatsion siyosat tarixiga oid asarlar qatorida 1978-yilda Nyu Yorkda rus tilida chop etilgan (1979-yilda esa ingliz tilida nashr etilgan) sovet davlatining sobiq fuqarosi Aleksandr Nekrichning “Jazolangan xalqlar” kitobini⁵ham sanab o‘tish mumkin. Mazkur asarning qo‘lyozmasi muallif tomonidan 1970-yillar boshida, muallif hali SSSRda yashayotgan davridayoq tayyor bo‘lgan edi. A. Nekrich R.Konkvestdan farqli ravishda sobiq maxsus ko‘chirilganlar bilan uchrashib, ulardan og‘zaki va yozma ma‘lumotlar olishga, maxsus surgun hududlariga borib, u yerlardan ham materiallar yozish imkoniyatiga ega bo‘lgan edi. A.Nekrich o‘z kitobini yozishda Ikkinchi jahon urushi tarixi masalalariga oid bir qator sovet vag‘arb tarixchilarining asarlaridan, SSSRning chekka milliy hududlarida urush yillarida va urushdan keyingi yillarda partiya ko‘rilishi tarixiga doir ishlardan ham foydalangan. Kitobning alohida bir bobida esa Qrim, Kalmikiya va Shimoliy Kavkazdan turli millat vakillarining deportatsiya qilinishi, “jazolangan xalqlar”ning SSSRning turli hududlaridagi hayoti, ularning maxsus ko‘chirilganlik maqomi va nihoyat, bu xalqlarning o‘z vatanlariga qaytarilish jarayonlari yoritilgan. Aytish mumkinki, bu kitobda SSSRdagi dastlabki etnik deportatsiyalar tarixi kam o‘rganilgan ilmiy muammo sifatida va alohida masala

---

⁴ Conquest R. Soviet deportation of nationalities.– London - New York, 1960.

⁵ Некрич А. Наказанные народы. - Нью-Йорк: Хроника,1978. (Nekrich A.M. The punished peoples.New York, 1979.)

sifatida tadqiq etilgan. Yana shuni qayd etib o'tmoq lozimki, aynan R.Konkvest va A.Nekrichlar "jazolangan xalqlar" muammosini birinchi bo'lib, ilmiy - tadqiqot obyekti sifatida ilgari surdilar va bu masalani o'rganish bo'yicha ilk qadamni qo'ydilar.

SSSRning Uzoq Sharq hududlaridan koreyslarning majburan Qozog'istonga va O'rta Osiyo respublikalariga deportatsiya qilinishi masalasi G'arb tarixchi olimlaridan V.Kolarz⁶, J.Stefan⁷, Ko Son Mu⁸ tadqiqotlarida o'rganilgan. Xususan, V. Kolarz birinchilardan bo'lib koreyslarning majburiy ko'chirilish masalasiga to'xtalgan va Uzoq Sharq mintaqasidagi majburiy deportatsiyalar arafasidagi ichki va tashqi siyosiy jarayonlarga birmuncha haqqoniy baho bera olgan. Xelsinki universiteti professori Ko Son Muning monografiyasida esa sovet koreyslarining etnomadaniy hayoti tarixi ancha keng spektrda tadqiq etilgan, ayni vaqtda ularning Qozog'istonva O'rta Osiyoga deportatsiya qilinishi masalasi yoritilgan. Kitob asosan, koreyslarning O'rta Osiyoga deportatsiya qilinishining 50 yilligiga bag'ishlangan.

---

⁶ Kolarz W. Russland und seine asiatischen Volker. Frankfurt am Main Europaische Verl.Anst. 1956.

⁷ Stephan, J. The Korean Minority in the Soviet Union // Central Asia Review (Mizan). 1971. Vol.19. No 3. – P. 138-150.

⁸ Songmoo Kho. Koreans in the Soviet Central Asia.Helsinki, Studie Orientalia, 1987. Vol.61.